

Birgitta Skarin Frykman: Larsmässemarknaden. Göteborg 1993. 102 s.

I projektet "Västsvensk kultur och samhällsutveckling genom tiderna" utkom 1993 rapporten nr 3, "Larsmässemarknaden. En folklig karneval i 1800-talets Göteborg". Skriftställare är Birgitta Skarin Frykman, som i tidigare stora arbeten dokumenterat arbetarkultur och klassgemenskap i rikets andra stad. Epitetet "rikets andra stad" är en medveten apostrofering från författarens sida, då hon vänder sig mot huvudstadsregionens dominans, även forskningsmässigt. Överhuvudtaget präglas den lilla studien av åtskillig anti-inställning: ett borgerligt Göteborg contra den osynliga arbetarstaden, kulturmöten mellan marknadsbesökare från landsbygden och stadens invånare och en udd riktad mot forskningens ignorans att beakta och dokumentera det folkliga Göteborg.

Arenan för alla dessa möten reellt och forskningsmässigt är Larsmässemarknaden i början av augusti. (Larsdagen är den 10 augusti.) På sin jakt efter den osynliga arbetarstaden Göteborg har Skarin Frykman under årens lopp i diverse arkivmaterial stött på marknaden i ett flertal dokument, okänd för henne och som hon helt riktigt förmodar, för många göteborgare idag. Dess glansperiod inföll under mitten av 1800-talet, men levde kvar i varierande skepnader fram till 1903, då landsbygdens män och kvinnor decimerats och stadens egna handlare konkurrerat ut de lantliga säljarna och ersatt dem med egna utklädda biträden som sålde fabriksvaror under falsk flagg, d.v.s. den äkta kvaliteten i landsbygdens produkter – och hos dess försäljare – "blev ett säljande koncept".

I förlängningen av sitt intressanta (och pågående) projekt kan Skarin Frykman redan nu se hur Larsmässemarknaden glider över i en "Arbetets fäst" för att sedermera inlemmas i det folkliga nöjesetablissemanget Liseberg. Skarin Frykman har funnit mycket stoff kring marknaden, dess varierande torganknytning, den starka kvinnodominansen, dess burleska och "okultiverade" utspel. Centralt i hennes framställning är det borgerliga Göteborgs utmanövrering av det stökiga torglivet från det centrala Göteborg ut i mer perifera regioner. Marknaden har medeltida anor – med start i Nya Lödöse – och ägde till en början rum på Stora Torget, d.v.s. dagens Gustav Adolfs torg. Med tillkomsten av börshuset 1849 och uppförandet av hjältekonungens

staty 1854 kunde inte längre det folkliga marknadslivet tillåtas i den nya ståndsmässiga miljön.

Larsmässemarknaden var småfolkets marknad och säljarnas produkter var fisk, vävnader, främst från Marks härad, och – om än i mindre skala – kreatur. Ett viktigt inslag var den s.k. folkmarknaden – pigmarknad kallas dessa marknader på annat håll – d.v.s. bönder städslade tjänstefolk för kommande år. Författaren använder orden människohandel och slavhandel om denna kommers. "Dess förutsättning var de egendomslösa", skriver hon.

Stora torget rymde från början all kommers, men med tiden splittrades den på grund av kritik mot dess oväsen och orenlighet. Fiskmarknaden flyttades till Fisktorget vid Rosenlundskanalen, vävmarknaden till Salutorget – Kungstorget, kreatursmarknaden till Heden och den s.k. folkmarknaden till diverse utkanter kring Gustav Adolfs torg.

Heden som marknadsplats, exercisplats, travbana och allmän mötesplats vore värd en egen historia. (Den kommer kanske inom projektet?) "På Heden kunde allt hända", skriver Skarin Frykman. Alltjämt vilat den som en tom allmänning i väntan på en definitiv utformning, såvida det nu inte är all right att alltid ha en tom plats att spela fotboll på, att mötas på för tillfälliga evenemang, att just vara Heden? Folkliv, fylla, slagsmål och karnevalsstämming exponeras i bokens citat. Larsmässemarknaden var i popularitet nästan i nivå med julfirandet, inte minst för barnen, då marknaden också var ett leksakseldorado.

Bilden av marknaden som karneval, den upp- och nedvända världen i Michail Bachtins mening, används flitigt av Skarin Frykman. Hit hör att kvinnorna spelade en dominerande roll både som säljare och köpare och kanske något konspiratoriskt ser hon förtigandet i pressen av kvinnans dominerande position som försäljare "som en strategi för att osynliggöra den kvinnliga företagsamheten". Såvida det nu inte förhåller sig så, att kvinnornas agerande var så vanligt, "att det inte var värt att orda om", som Skarin Frykman skriver. Citatet vittnar om att det kan ha sina vanskigheter att granska historiskt material utifrån moderna perspektiv. Det "naturliga" mötet, om än klassbundet och stökigt, hade väl sina positiva drag just i det olikas konfrontationer. Så var det i stan på marknaden! Nog visste både landsbygdsbor och stadsbor var de hade varandra och utnyttjade också dessa olikheter i skämt och talesätt om varandra.

Skarin Frykmans pejling på den osynliga staden Göteborg har förmodligen sin grund i hennes vetenskap om motsvarande uppdelning av hemstaden Uppsala. Även den hade en gömd och glömd baksida.

Ordet stan har för övrigt en intressant valör i sig. Julius Ejdestam har i en studie om stad och land i Uppland påpekat att ordet stan inte behöver vara den för lantbon närmaste staden, utan Stockholm. På samma sätt kan kanske Göteborg har varit stan för dem som annars bodde nära Kungälv, Alingsås, Borås och Kungsbacka?

Skarin Frykmans studie visar, som historiska studier gör, att vi har mycket att lära av äldre inomsvenska kulturmöten inom stadens hank och stör för att rätt kunna hantera dagens mångkulturella möten. Frågan är bara: Lär vi av historien? Förmodligen finns det skäl för författaren att jämföra sitt Larsmässematerial med andra marknader runt om i vårt land. Är Larsmässemarknaden i sin västsvenska utformning unik i något avseende eller har den alla de karaktärsdrag som marknader har fränsett olika placeringar i natur- och arbetsår?

Detskill bli spännande att följa projektet framåt i tiden. Bli Göteborg folkligare? Att staden trots kvarstående klassmotsättningar utåt sett har en folklig image tack vare dialekten och populärkulturella artister som t.ex. Lasse Dahlquist och Lars Brandeby, även i rikets första stad, är uppenbart, om än ej vetenskapligt belagt. För övrigt jämför sig göteborgare inte med stockholmare! Göteborg är "sig selv nok" – på gott och ont.

Tordis Dahllöf

Staffan Rudstedt: I fängelset. Den svenska fängsvårdens historia. Stockholm: Tidens förlag 1994. 238 s., ill.

För den fängsvårdsintresserade är namnet Rudstedt inte obekant. Gunnar Rudstedt var direktör på Långholmen under 1950- och 60-talen och skrev dess historia, *Långholmen. Spinnhuset och fängelset under två sekler* (1972). Nu har sonen Staffan (vars farfar också arbetade inom fängsvården, som vaktkonstapel i Stockholm) kommit med en, som det heter i förlagsreklamerna, "unik bok om de svenska fängelsernas och fängsvårdens historia". Tidmässigt inskränker den sig dock till tiden från cellfängsreformerna på 1840-talet fram till 1960-talets slut, "vad som därefter har skett är knappast historia", slår författaren inledningsvis fast.

Det är uppenbarligen så, att om fängsvårdens historia skriver fängsvårdens eget folk. En klassiker på området är Sigfrid Wieselgrens *Sveriges fängelser och fängsvård* (1895), från senare tid har vi Torsten Erikssons *Kriminalvård* (1967). Båda dessa herrar var generaldirektörer i Fängsvårds-/Kriminalvårdsstyrelsen. Staffan Rudstedt har inte bara sin släktmässiga anknytning att falla tillbaka på, även han har tidvis tjänstgjort inom fängsvården. Det kan i sammanhanget vara värt att notera, att fängelsecheferna tidigare bodde i själva fängelsebyggnaden, eller som på Långholmen i en direktörsvilla i anslutning till fängelset. Staffan Rudstedt har barn- och ungdomsminnen från Ystadsanstalten, Hall och Långholmen. Hans bok är också en produkt av dessa alltsedan barnsben förvärvade insikter.

De två stora reformer, som bestämt den svenska fängsvårdens utformning under den tid som *I fängelset* behandlar, är cellfängsreformen, genomdriven vid 1840/1841 års riksdag, och 1945 års lag om verkställighet av frihetsstraff, gällande från 1 juli 1946. Cellfängelset syftar till att avskilja fångarna från varandra; fången skulle komma i kontakt endast med personer som kunde befrämja hans moraliska förbättring, i första hand fängelsets egen personal med direktören och predikanten i spetsen. Blandningen av olika kategorier av fångar i de existerande gemensamhetsfängelserna ansågs fördärlig. Genom isoleringen i cellen skulle fången själv komma till insikt om sitt brott och sin förtäppelse. Man kan av Rudstedts framställning lätt förledas att tro, att i och med cellfängsreformen kom alla fångar att i ett slag hamna i cell. Men det är värt att påpeka, att först 1857 utsträcktes cellstraffet till att omfatta både s.k. fängelsefångar och straffarbetsfångar med en strafftid på upp till 2 år; längre strafftider skulle från början undergå i gemensamhetsfängelse. År 1892 utvidgades användningen av cellstraffet så att den verkliga strafftiden i cell maximalt blev 3 år. Det tog ju också sin tid att uppföra alla dessa cellfängelser. De tre första cellfängelserna (läns-cellfängelserna i Kristianstad, Linköping, Stockholm) togs i bruk 1846; fram till 1881 hade det byggts 44 nya cellfängelser med tillsammans ca 2 400 celler. Det sista logementsfängelset, kvinnofängelset på Norrmalm i Stockholm (kallat Spinnhuset), stängdes 1896.

Den orubbliga tilltron till ensamvistelsens fördelar började svikta redan innan cellsystemet var fullt utbyggt, både fysisk och psykisk ohälsa